

Gönderim Tarihi: 14.06.2022
Kabul Tarihi: 16.06.2022
Yayımlanma Tarihi: 26.06.2022

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Doğu Sınırında Bir Beylerbeyi: İshak Paşa ve Çıldır Beylerbeyliği Döneminde Açıkbaş Melikliğiyle İlişkileri (1695-1703)

Mehmet KAZDAL

Öğretim Görevlisi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Lecturer, University of Artvin Çoruh, Faculty of Theology

Department of History of Islamic Arts.

Artvin, Turkey

mehmetkazdal@artvin.edu.tr

ORCID orcid.org/0000-0002-9508-5283

Atıf/Cite as: Kazdal, Mehmet. "Osmanlı Devleti'nin Kuzey Doğu Sınırında Bir Beylerbeyi: İshak Paşa ve Çıldır Beylerbeyi Döneminde Açıkbaş Melikliğiyle İlişkileri (1695-1703)" Kalemname, 7/13 (Haziran 2022), 49-72.

Öz: III. Murad'ın saltanatı döneminde Safevîler ile yapılan savaşlarda fethedilen topraklar üzerinde askeri-lojistik bakımdan stratejik eyaletler kuruldu. Bu eyaletlerden biri 17 Temmuz 1579 tarihinde kurulan Çıldır Eyaletidir. Eyaletin ilk beylerbeyi, Müslüman olarak Mustafa adını alan Menûçih'r'dir. Osmanlı Devleti hem Güney Kafkasya bölgesine hâkimiyet stratejisini hem de Batı Gürcistan'daki devlet ve beyliklerle ilişkiler başta olmak üzere Kafkasya siyasetini bu beylerbeyliği üzerinden şekillendirmiştir. Çıldır Eyaleti idarecilerinin, Batı Gürcistan bölgesinde bulunan Dadyan, Açıkbaş, Güril ve Abaza Meliklikleri (Prenslıklar) arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmek, idarecilerini atamak ve devlete ödeyecekleri vergileri toplamak gibi görevleri vardı. Çıldır Eyaleti kurulduğu tarihten İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu 1695 tarihine kadar aynı aileden birçok kişi tarafından yönetildi. Bu kişiler arasında Beka/Sefer Paşa ile İshak Paşa ismi ön plana

çıkılmaktadır. İshak Paşa, arada fasılalar olsa da elli yılı aşkın bir dönem bölgede idarecilik yaptı. İshak Paşa beylerbeyliğinin ilk yıllarında yerel bir figür iken sonraki süreçte ise bölgesel bir figür olarak ortaya çıktı. Bu durumun yansımalarını İshak Paşa'nın Batı Gürcistan'daki Açıkbaş Melikliği ile sürdürdüğü yoğun ilişkilerden anlaşılmaktadır. Makalemiz İshak Paşa'yı bölgesel figüre dönüştüren etmenlerden biri olan Batı Gürcistan'daki Açıkbaş Melikliğiyle ilişkilerini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Osmanlı Devleti, Çıldır Eyaleti, İshak Paşa, Açıkbaş Melikliği

A Governor on the North-East Border of the Ottoman Empire: Ishak Pasha and in the Period of the Çıldır Governorship his Relationship with the Açıkbaş Kingdom (1695-1703)

Abstract: During the reign of Murad III, some strategic provinces were established in the terms of military and logistics, in the regions where were conquered as a result of the wars with the Safavids. One of these provinces is Çıldır Province, which was founded on July 17, 1579. The first governor of the province was Minuchir who took the name of *Mustafa* after converting to Islam. The Ottoman State, through Çıldır Province, shaped its domination strategy over the South Caucasus region, and its Caucasian policy, especially its relations with the states and provinces in Western Georgia. The administrators of Çıldır Province is responsible for preventing conflicts between the Dadyan, Açıkbaş, Guril and Abaza Principalities in the West Georgia region, resolving Border disputes, appointing their administrators, and collecting taxes. Çıldır Province was governed by the many members of the same family since its foundation until Ishak Pasha became the governor in 1695. Among these people, Sefer Pasha (named *Beka* before converting to Islam) and Ishak Pasha come into prominence. Although there were interruption, Ishak Pasha governed the region for more than fifty years. While Ishak Pasha was a local figure in the first years of his governorship, he emerged as a regional figure in the later period. The reflections of this situation can be understood from the intense relations that Ishak Pasha maintained with the Principality of Açıkbaş (Imereti) in Western Georgia. Our article examine the relationships between of Ishak Pasha with the Açıkbaş in Western Georgia, which is one of the factors that turned his into a regional figure.

Keywords: İslamic History, Ottoman State, Province of Çıldır, Ishak Pasha, Kingdom of Açıkbaş

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatı idari bakımdan, küçükten büyüğe “köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva) ve beylerbeylik (eyalet)” şeklinde oluşmaktaydı.¹ Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında farklı idarî özellikleri ile temayüz eden idarî uygulamalar da mevcuttu. Bu tarz idari uygulamalardan birisinin, “idarî taksimat yönünden eyaletlerle aynı statüye sahip olmalarına rağmen buldukları stratejik konumları nedeniyle ayrıcalıklı statüleri bulunan, miri rejime tabi olmayan lakin siyasî ve askerî açıdan Osmanlı'ya bağlı olan hanlıklar, voyvodalıklar, emirlikler ve meliklik/prenslikler” olduğu ifade edilmektedir.² Taşra teşkilatında farklı idarî özellikleri ile ortaya çıkan yönetim uygulamaları arasında bulunan meliklikler, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya açılan Kuzey-Doğu Anadolu sınırlarının hinterlandında bulunan Açıkbaz, Güril ve Dadyan (Megrel) Meliklikleriydi.³ Osmanlı Devleti bahsi geçen Gürcü meliklikleri arasında yaşanan çatışmaları önlemek, sınır anlaşmazlıklarını çözmek, melikliklerde kendi hanedanlıkları içinden iş başına gelenleri onaylanmak üzere bildirmek, devlete ödemekle yükümlü oldukları vergileri toplamak ve onları kontrol altında tutma görevini Çıldır Eyaleti'nde görevli idarecilerinden talep etmekteydi.⁴

Çıldır Eyaleti III. Murad döneminde Safevîlerle yapılan savaşlar esnasında fethedilen topraklarda 22 Cemâziyelevvel 987/17 Temmuz 1579 tarihinde kuruldu. Sınır bölgesi olmasından dolayı sıklıkla askeri faaliyetlere sahne olan eyaletin idari alanı, bazı dönemler genişledi bazı dönemler ise daraldı. Bu değişikliğe paralel olarak eyaleti oluşturan sancak sayıları da farklılık gösterdi. Çıldır Eyaleti'nin sınırları içerisinde günümüzde Gürcistan Devleti'nin toprakları arasında yer alan, *Ahıska, Ahilkelek, Azgur, Altunkale ve Acara sancaklarıyla, ülkemiz sınırları içerisinde bulunan Çıldır, Ardahan, Artvin, Borçka Maçahel, Göle, Posof, Şavşat, Ardanuç, Oltu, Yusufeli/Kiskim*⁵ *Mâmervan/Narman* sancakları bulunmaktaydı.⁶ Eyaletin ilk beylerbeyi, Müslüman olarak Mustafa adını alan Samshe bölgesini yöneten atabey ailesinden Menûcihr'di.⁷ Çıldır Eyaleti kurulduğu tarihten İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu 1695 tarihine kadar

¹ Mustafa Akdağ, “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13/1-2 (1955), 48-51.; Osmanlı müesseseleri ve idari teşkilatı hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi* (Isparta: Kitabevi Yayınları, 2007).

² Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı* (Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997), 42,80; Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen prenslikleri ifade etmek üzere “melik” unvanını kullandığını arşiv kaynaklarından tespit edebilmekteyiz. Örnek bir arşiv metni için bkz. *BOA. AŞ DVNS. MHM.d, 5/1004 (17 Ş 973/9 Mart 1566)*.

³ Gürcistan'ın batı kısmında bulunan bu topraklar Karadeniz sahiline kadar ulaşmaktadır. bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, (haz. Mehmet İpşirli)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), I/297-298.

⁴ İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2011), IV/II/126.

⁵ Erzurum sancağına bağlı bulunan Kiskim kazası ile Ersis kasabasının isimlerinin Yusufeli şeklinde değiştirilmesiyle ilgili arşiv belgesi için bkz. BOA. BEO. 4288/321563, (3 B 1332/28 Mayıs 1914); Başka bir belgede ise hem Erzurum sancağında hem de Ankara vilayetine bağlı Kiskim ismiyle kazalar bulunduğu ve karışıklığa sebep olduğu bu nedenle Erzurum sancağına bağlı Kiskim kazasının ismini Yusufeli olarak değiştirildiği belirtilmektedir. bkz.; BOA. İ.DH. 1508/49 (3 B 1332/28 Mayıs 1914).

⁶ Feridun Emecen, “*Çıldır Eyaleti*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, İstanbul 1993, 300-301.

⁷ Nebi Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2000), 175.

aynı aileden birçok kişi tarafından yönetildi. Bu kişiler arasında ilk beylerbeyi Menûçih'r'in kardeşi Sefer Paşa ile İshak Paşa ismi ön plana çıkmaktadır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırında bulunan Çıldır Eyaleti'nde elli yılı aşkın bir dönem(1695-1748) beylerbeyi olarak görev yapmış İshak Paşa'nın, Çıldır Eyaleti'nin yanı başında bulunan Batı Gürcistan'ın önemli melikliklerinden Açıkbaş (İmereti) Melikliği ile ilişkilerini ele almaya çalışacağız. Çalışmamız İshak Paşanın Çıldır Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atandığı 1695 yılı ile 1703 yılları arasını kapsamaktadır. Bu sınırlandırmanın öncelikli nedeni elli yıla yakın bir süre Osmanlı Devleti adına bölgeyi idare eden İshak Paşa ile Açıkbaş Melikleri arasındaki ilişkilerin tamamını ele almak bir makalenin boyutunu aşacak genişlikte olmasındandır. 1703 yılı ile sınırlandırmamızın nedeni ise bu tarihte Osmanlı Devleti'nin ciddi bir siyasi kriz yaşamasından dolayıdır. Bu krizi başlatan isyan hadisesi ise İshak Paşa ile dolaylıda olsa bağlantılıdır. Şöyle ki; Gürcistan bölgesinde yaşanan siyasi-sosyal karışıklıkları Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın aralarında olduğu yerel kuvvetlerle bastırmanın mümkün olmadığı kanaatinde olan Osmanlı Devleti payitahttan da askerlerin dâhil olacağı bir orduyla bölgeye gitmeye karar verdi. İstanbul'dan Gürcistan Seferi için gönderilecek askeri birlik içerisinde bulunan cebeciler, birikmiş olan maaşlarını almadan sefere gitmeyiz diyerek “Edirne Vakası” (17 Temmuz 1703) diye bilinen hadisenin fitilini ateşlemiş oldular. Bu hadise neticesinde Osmanlı sultanı II. Mustafa tahtı kardeşi III. Ahmed'e bırakmak zorunda kaldı.⁸

Çıldır Eyaleti'nin genel yapısı ve eyalette vazife yapmış idarecilerle ilgili sayısı çok olmasa da tez ve makale çalışmaları bulunmasına rağmen⁹ hem İshak Paşa ile ilgili hem de Çıldır Beylerbeylerinin Batı Gürcistan'daki melikliklerle ilişkileri başlığı altında bir çalışma yapılmamış olması araştırmamızın önemini artırmaktadır. Çalışmamız XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırındaki Çıldır Eyaletini yurtluk-ocaklık olarak idare eden bir beylerbeyinin, gayr-i müslim bir bölgeyle ilişkilerinin fotoğrafını çekmeye çalışması yönüyle de önemi haizdir.

Çalışmanın ana kaynağını Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki farklı tasniflerde bulunan, başını mühimme defterlerinin çektiği arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Arşiv

⁸ Makalenin ilerleyen sayfalarında bu konunun İshak Paşa ile ilgisini detaylıca açıklamaya çalışacağız.

⁹ Emin Ünsal, *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021); SeydiVakkas Toprak, “Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği”, *BELLETEREN* 83/296 (01 Nisan 2019), 153-172; Ömer Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877), (Yayınlanmamış Doktora Tezi)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018); Salih Değirmenci, *1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı öncesi Çıldır Eyaleti'nin idari, siyasi, askeri, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı (1 numaralı Ahıska şer'iyye siciline göre : 1233-1241)*. (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2010); Ersin Doğanekin, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği* (Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016); Kılıç, Bahattin, *19. yüzyılda Çıldır Sancağı'nın idari yapısı* (Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011); Mehmet İnbaşı, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (18 Şubat 2010), 77-94; Nebi Gümüş, “Tiflis'te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”, *Osmanlı Tarihi* (XVI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010), 915-943.

belgelerinin yanı sıra, çalışma konusunu ilgilendiren dönem vakanüvisleri tarafından telif edilen kroniklerden ve daha sonraki dönemlerde yazılmış kitap, tez ve makalelerden de faydalandık. Ayrıca Osmanlı Arşivinde işbu makaleye konu olan bölgeyle ilgili çok sayıda belge bulunduğunu, arşiv evrakları üzerinde muhteva analizi yöntemiyle yapılacak detaylı incelemelerin bölge araştırmalarına katkı sağlayacağını da ayrıca belirtmek gerekir.

1.Çıldır Eyaleti'nin Kuruluşu ve İshak Paşa'nın Beylerbeyi Olarak Atanması

III. Murad'ın saltanatı döneminde Safevîler ile yapılan savaşlarda fethedilen topraklarda kurulan eyaletlerden biri olan Çıldır Eyaleti 22 Cemâziyelevvel 987/17 Temmuz 1579 tarihinde kuruldu. Eyaletin ilk beylerbeyi, Müslüman olarak Mustafa adını alan Samshe bölgesini yöneten atabey Kvarkvare'nin kardeşi Menûçihir oldu.¹⁰ Menûçihir'in itaatten ayrılarak Osmanlı'ya isyanından sonra Çıldır Eyaleti belirli bir dönem merkezden atanan beylerbeyleri tarafından yönetildi.¹¹ Fakat bu durum Osmanlı'nın bölgede istediği siyasi otoriteyi sağlayamaması sonucunu ortaya çıkardı. Bu sebeple politika değişikliğine gidilerek yeniden Atabeyler neslinden gelen kimselerin beylerbeyi olarak atanması uygulamasına geri dönüldü. Bu politika değişikliği özellikle Menûçihir'in kardeşi Beka/Sefer Paşa'nın beylerbeyi olduğu XVII. yüzyılın birinci çeyreğinden sonra Osmanlıların siyasi-kültürel olarak bölgeye yerleşmelerini sağladı.¹² Sefer Paşa sonrası onun neslinden gelen kişiler beylerbeyi olarak vazife yaptı. Arada bazı problemlili dönemler olsa da¹³ bu beylerbeylerinin devlete itaatlerinin sürdürdüğünü ve Sefer Paşa'nın Osmanlı hâkimiyetini bölgede yerleştirme stratejisini devam ettirdiklerini kaynaklardan öğrenmekteyiz.¹⁴ Sefer Paşa döneminde Çıldır Eyaleti, Batı ve Doğu Gürcistan'a düzenlenecek seferler için önemli bir merkez haline geldiği çağdaş bir Gürcü kaynağı tarafından ifade edilmektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti Gürcistan coğrafyasının başladığı noktada bulunmasından dolayı hem Güney Kafkasya'ya hâkimiyet stratejisinin hem de Batı Gürcistan'daki devlet ve

¹⁰ Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1281, 146-48. ; *Târîh-i Osman Paşa-Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (h. 986-988/M. 1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (h.993/M. 1585)*, (haz. Yunus Zeyrek), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, 21-23; Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara 2006, 41; Emecen, "Çıldır", VIII/300-301; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978), 176.

¹¹ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012), 495.

¹² Bu durumu destekleyici ifadeler için bkz.Nana Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih Ve Kültür Araştırmaları* (Tiflis: Gürcistan El Yazmaları Milli Merkezi, 2018), 185.

¹³ Bu kesintilere örnek olarak XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı idaresine karşı Anadolu'da meydana gelen Celali isyanlarından biri olan Gürcü Nebi ayaklanmasına Çıldır Beyleri sülalesinden Arslan Mehmed Paşa ile Amcası Rüstem Paşa'nın katıldıklarına dair bir bilgi için bkz. Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*, I, 323; Mehmed Süreyya, V, 1402; Mustafa Adil Özder, *Tarihte Çıldır Atabegleri Ve Torunları* (Erzurum, 1971), 87-88. Gürcü Nebi ayaklanmasının detayları için bkz. Efan Uzun, "XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması: Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, 107-11.

¹⁴ İshak Paşa'nın beylerbeyi olduğu 1695 yılına kadar şu kimseler bölgeyi idare etmiştir: Sefer Paşa'nın vazife yaptığı dönemde oğlu I. Yusuf Paşa, Sefer Paşa sonrası oğlu Rüstem Paşa, onun peşinden I. Yusuf Paşa'nın oğlu Arslan Mehmet Paşa, sonrasında ise Arslan Mehmed Paşa'nın iki oğlu II. Yusuf Paşa ve Salih Paşa.

¹⁵ Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih Ve Kültür Araştırmaları*, 185.

beyliklerle ilişkiler başta olmak üzere Kafkasya siyasetinin başat aktörlerinin Çıldır Eyaleti idarecileri olmasını beklemekteydi.¹⁶ Bu duruma hanel getirecek hususlardan kaçınılmadığı durumlarda idarecilerin vazifelerinden alındığını ve yerlerine yurtluk-ocaklık sisteminin¹⁷ bir gereği olarak yine aile içerisinde birisinin bey olarak atandığını görmekteyiz. İshak Paşa'nın amcası Salih Paşa'nın yerine beylerbeyi olarak atanması da böyle bir durumun neticesinde oldu. Salih Paşa'nın koruması gereken Gürcistan sınır bölgesinde bu duruma aykırı olarak fitne ve fesada sebebiyet vermesi, ayrıca Arçil ve Giorgi isimli iki tavadın¹⁸ Osmanlı'nın tabiiyetinde olan Açıkbaş/İmereti bölgesine saldırarak Melik Aleksandr'ı öldürmesine ve ardından "ferman-ı hümâyun" olmadan tahtı ele geçirmesine müsaade etmesinden dolayı beylerbeylikten alınıp yerine İshak Paşa beylerbeyi olarak atandı.¹⁹ Yaptığımız arşiv taramasında İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atandığı tarihi 6 Rebûlevvel 1107 /15 Ekim 1695 olarak tespit ettik.²⁰ Bu dönemde İshak Paşa Oltu Sancakbeyi olarak görev yapmaktaydı.²¹ İshak Paşa, daha önce Çıldır Beylerbeyliği yapmış olan Arslan Mehmed Paşa'nın (1663-1680) torunu, Yusuf Paşa'nın (1680-1690) ise oğludur.²²

2.İshak Paşa Dönemine Kadar Osmanlı Devleti ile Açıkbaş Melikliği Arasındaki İlişkiler

Osmanlı ve İran kaynaklarında Açıkbaş veya Başaçık²³ olarak bilinen İmereti bölgesinin başkenti Osmanlılar tarafından "Kutatis" olarak isimlendirilen Kutais

¹⁶ Azad Dedeoğlu, "1003/1595 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ahıska Bölgesinde Türk Nüfusu Üzerine Bir Mülâhaza", ed. Rüstem Mürseloğlu v.d (Sürgünün 75. Yılında Ahıska Türkler, İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019), 11.

¹⁷ Mehmet Boztepe, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren 'Merkeziyetçilik' Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36 (01 Haziran 2013), 6.; Orhan Kılıç, "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10/10 (01 Şubat 1999), 119.; Orhan Kılıç, "Ocaklık", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), XXXIII/614. "Yurtluk-ocaklık, bir yerin gelirinin birine tevcihi manasında kullanılan bir tabirdir". Yurtluk şeklinde tasarruf edilen mülklerden, tasarruf eden kimse hayatta bulunduğu süre içerisinde faydalanabilir, ocaklık mülklerden ise, miras yoluyla da faydalanılabildi. Her iki uygulamanın bir arada bulunduğu yurtluk-ocaklık tasarruf yönteminde idareci olan kimse ise hem hayatta olduğu sürece görevde kalır hem de vefatından veya görevden alındığı durumda aile içinden birisi kendisinden sonra idareci olabildi. bkz.Nejat Göyünç, "Ocaklık Deyimi Hakkında" (XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), III/873-877; Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler Ansiklopedisi*, ed. Hasan Celal Güzel vd. (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), IX/904.

¹⁸ Tavad, zengin ve nüfus sahibi Gürcü toprak beylerini niteleyen bir terimdir. Fehmi Yılmaz, *Osmanlı Tarih Sözlüğü* (İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları, 2010), 631.

¹⁹ *Çıldır Beylerbeyisi İshak dame ikbahuya hüküm ki; Selefın olan Salih Paşa'nın sükkân-ı vilayet ve kuttân-ı memleket hilaf-ı şer-i şerife nice zulm ve udule ve cevr-i bi-payanından Gori civarında vaki' Gürcistan memleketinin salah ve istikameti ahvali üzerine lazım iken mücerred tamahamından naşi Arçil dedikleri ... Açıkbaş memleketine tasallutuna müsaade ve mefasidinden içmaz-ı ayn itmekle karındaşı Giorgi nam mahzul ile halen Açıkbaşta olduğu istima' olunup ve anın bu misillü vaz-u hareketinin kendinin ref' ve azlini müstelzim olmağla azl olunup senden âkılâne ve müdirane hareket ve re'y-i dirayet külli hidmet ve haliyen avatıf-ı aliyeye-i hüsvanemden sana Çıldır Beylerbeyliği inayet ve ihsanım olup.....* bkz. BOA. A.DVNS.MHM.D . 106/1260, (10 RA 1107/18 Kasım 1695); BOA. A.DVN. MHM. 106/1261, (10 RA 1107/18 Kasım 1695).

²⁰ Adı geçen atama kaydında 15 Cemâziyelevvel 1106/2 Ocak 1695 tarihinde daha önceden Çıldır Eyaletini yöneten Salih Paşa'ya yeniden verilen Çıldır Beylerbeyliğinin ondan alınarak İshak Paşa'ya verildiği kaydedilmektedir. BOA. MAD.d. 18551/17, (6 RA 1107/15 Ekim 1695).

²¹ BOA.A{DVNS.MHM.d.,106/1260(10 RA 1107/18 Kasım 1695);BOA.A{DVNS.MHM.d., 106/1261(10 RA 1107/18 Kasım 1695).

²² İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atanması ve sonraki süreçte yerine atandığı amcası ile ilişkileri hakkında detaylı bilgiyi "Vezir İshak Paşa'nın Çıldır Beylerbeyliği (1695-1748)" isimli Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde devam etmekte olan doktora tezimizde işleyeceğimizden bu kadar bilgi ile iktifa etmeyi uygun görüyoruz.

²³ Osmanlı kaynaklarında bölge için kullanılan isimler için bkz. **Başaçık**: BOA. A. {DVNS.MHM.d, 29/312 (17 L 984/7 Ocak 1577); BOA. A. {DVNS. MHM.d, 46/468 (24 L 989/21Kasım 1581); BOA.A{DVNS.MHM.d, 91/416(29 Ş1056/10 Ekim 1646). **Açıkbaş**:

şehridir.²⁴ Siyasi ve coğrafi bir terim olarak İmereti, Gürcüce o taraf anlamındaki “İmier” kelimesine “yer” anlamına gelen “et” son ekinin eklenmesiyle meydana gelmiştir.²⁵

Başlangıçta sadece bir coğrafi terim olan İmereti, XIII. yüzyılın başlarında Moğol işgalinin ardından Gürcistan’ın dağılma süreciyle²⁶ birlikte siyasi bir nitelik kazanarak, İmereti Krallığı ve bu devletin hâkim olduğu siyasi coğrafya anlamında kullanılmaya başlanmıştır.²⁷ Gürcistan coğrafyasının batısında bulunan İmereti bölgesi için İnguri nehrine nispetle Egrisi²⁸ adının da kullanıldığı gibi klasik dönem Roma ve Bizans kaynaklarında Kolhis isminin de kullanıldığı bilinmektedir.²⁹

İmereti bölgesi coğrafi olarak Likhi Dağları ve İnguri Nehrinden³⁰ Karadeniz’e ve Çoruh Havzasına oradan da Kafkas sıradağlarına kadar uzanmaktadır. Bagratiler hanedanı döneminde iki bölgeye ayrılan Gürcistan’ın Tiflis tarafında kalan doğu bölgesine bu taraf anlamında “Amereti”, batı tarafında kalan Kutais ve Abhazya bölgesine ise, o taraf anlamında “İmereti” denilirdi.³¹ Sonraki süreçte Doğu tarafı için kullanılan “Amereti” isimlendirilmesi terk edilerek Kartli kavramı kullanılmış, batı tarafına ise “İmereti” denilmeye devam edildi.³² İmereti bölgesinin başkenti olan Kutais şehri tarihi süreç içerisinde Tiflis’ten sonra Gürcülerin ikinci başkenti oldu. Örneğin; Arapların Tiflis’e hâkim olduğu beş asır boyunca İmereti bölgesinin başkenti olan Kutais şehri Gürcüler için merkezi konumda olmuştur. Bu durum daha sonraki dönemlerde de devam ederek İmereti bölgesi Gürcüler için varlıklarını garanti altına aldıkları sığınak oldu.³³

BOA.A.İDVNS.MHM.d, 67/361 (7 N 999/29 Haziran 1591); BOA.A.İDVNS.MHM.d, 73/1026 (29 L 1026/30 Ekim 1617); BOA.A.İDVNS.MHM.ZYLd, 4/146 (29 Z 999/18 Ekim 1591); Osmanlı diplomatik dilinde de yer etmiş bulunan Açıkbaş/Başaçık isimlendirmesinin İranlılar tarafından da kullanıldığını belirten Gürcü devlet adamı Vahuşti; bu isimlendirmenin ahalinin başı açık gezmesi veya hafif bir başlık takmasıyla izah etmiştir. Bkz. Batonişvili Vahuşti, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa* (nşr. S. Kauçişvili) (Tbilisi, 1973), 742.; Ayrıca Açıkbaş isimlendirmesinin “Paşacuk” kelimesinden türediğine dair bir nazariyenin bulunduğu fakat bunun doğru olmaması gerektiğini belirtmiştir. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), III/571.; *Batu Gürcistan yani İmereti için Safevî kaynakları “Mülk-i Bagrat ki Baş Açık iştiâr daşt[şöhret bulmuştu]”* demektedir. bkz. Kadı Ahmed Kumî, *Hülasatü’t-Tevârih*, (haz. İhsan İşrakî) (İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383), 1/300.

²⁴ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 49.; Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 452.; Mehmed Zallî bin Derviş Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (Dersaadet: Nşr. Ahmed Cevdet, 1314), II/324; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), II/10; Ensar Köse, “Osmanlı Devleti ve Solomon I: İmeret’te Hâkimiyet Mücadelesi (1752-1768)”, *Tarih Dergisi* 60 (2014), 44; Mirza Bala, “Gürcistan”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994), IV/841. Osmanlı kaynaklarında devlete ait önemli bir kaleninde (garnizon) bulunduğu “Kutais” şehrinin ismi “Kutatis” olarak geçmektedir. bkz. “BOA.A.İDVNS.MHM.d, 68/137 (29 ZE 999/18Eylül 1591);Levent Kuru, “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihatu (1723-1735)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 16 (2020), 170.

²⁵ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48.

²⁶ Gürcistan’ın dağılma süreciyle ilgili geniş bilgi için bkz. Niko Berdzenişvili - Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu (İstanbul: Sorun Yayınları, 1997), 162-193.

²⁷ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48; David Marshall Lang, “Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant (1314-1346)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 17/1 (1955), 74-91.

²⁸ Vahuşti, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa* (nşr. S. Kauçişvili), 742.

²⁹ Karl Heinrich Menges, “Artibus Asiae”, *Artibus Asiae Publishers* 15/4 (1952), 370.

³⁰ İmereti bölgesinde bulunan nehirler için bkz. Levan Tielidze (ed.), *Geomorphology of Georgia (Geography of the Physical Environment)* (Switzerland: Springer, 2019), 26.

³¹ Vahuşti, *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa* (nşr. S. Kauçişvili), 742; Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48; Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 6.

³² Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 48.

³³ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 49-50.

İstanbul'un fethi sonrası Karadeniz hâkimiyetini tamamlayabilmek amacıyla başlayan fetih faaliyetleri II. Bayezid (ö.1512) döneminde yoğunlaştırılarak Gürcistan coğrafyasının içlerine kadar Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi neticesini verdi.³⁴ II. Bayezid döneminde Gürcistan bölgesine yönelik fetih faaliyetlerini uzun bir dönem Trabzon sancakbeyi görevinde bulunan Şehzade Selim idare ediyordu.³⁵ Yapılan seferler içerisinde en önemlisi İmereti bölgesinin başkenti Kutais'e yapılanıydı. Kutais Seferi'nin yapıldığı tarih olarak kaynaklarda farklı zaman dilimleri zikredilmektedir.³⁶ Bu sefer sırasında Osmanlı Devleti'ne bağlılığını bildiren Samtshe Atabeyi Mzeçabuk Osmanlı ordusuna rehberlik yapmıştı.³⁷ Mzeçabuk'un Osmanlı ordusunu Kutais'e götürürken Persati dağlarından veya Hopa'daki Sultanselim Dağı'ndan geçirip Acara-Guria üzerinden Kutais'e ulaştırdığı kaynaklarda geçmektedir. Gürcüler Şehzade Selim'in karşısına çıkamayarak kalelerine çekildi, Şehzade Selim çok sayıda ganimetle geri döndü. Böylece Osmanlı hâkimiyeti, Karadeniz kıyılarının ötesine geçerek Batı Gürcistan içlerine kadar ulaştı.³⁸

Yavuz Sultan Selim tahta çıkışıyla şehzadelik döneminde bizzat tanımış olduğu İran'ın dini-siyasi yayılmacı politikalarına yönelik yaptığı seferlerden birisi Çaldıran Seferi'ydı. Mezkûr seferin ardından dönüş yolunda 14 Temmuz 1514 tarihinde Erzincan Eyaleti kuruldu. Bu eyaletin idarî alanına, Batı Gürcistan'da bulunan ve Osmanlıya tabi olan Megrel, Guria, İmereti ve Abhazya'yı kontrol eden Trabzon Sancağı da dâhil edildi.³⁹ Kanunî döneminin ilk yıllarında Gürcistan'ın genel durumuna bakıldığında, Doğu Gürcistan topraklarının İran'ın idaresinde olduğu İmereti'nin de dâhil olduğu Batı Gürcistan topraklarının ise Osmanlı idaresinde kalmaya devam ettiği görülmektedir.⁴⁰

Kanunî (ö.1566) döneminde uzun müddet devam eden doğu seferlerinin ardından İran ile 29 Mayıs 1555'te Amasya Antlaşması imzalandı. Kafkasya bölgesi için iki devletin sınırlarının belirlendiği anlaşmaya göre Doğu Gürcistan tarafları İran hâkimiyetinde kaldı. İmereti (Açıkbaş) toprakları da dâhil olmak üzere Batı Gürcistan

³⁴ Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 241; İbn Kemal, *Tevârih-i 'Al-i Osman VII. Defter* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991), 465-468.

³⁵ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 51.

³⁶ Gümüş, *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*, 54-56.

³⁷ İsmail Kayabalı - Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *Türk Kültürü Dergisi* XI/126 (1973), 376.; Nodar Şengelia, "16.Yüzyılda Samtshe (Metshi'lerin Yurdu) Atabeyliği", çev. Hacer (İremadze) Özkan, *Çveneburi* 32 (Haziran 1999), 11.; Berdzenişvili - Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 225-226.

³⁸ Mehmet Hanefi Bostan, "Yavuz Sultan Selim'in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 40 (Bahar 2019), 1-86; M. Fahrettin Kırcıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 88-92.; Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 42.; Hüseyin M. Karamanlı, "Gürcistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996), XIV/314.; İbn Kemal, *Tevârih-i 'Al-i Osman VIII. Defter*, ed. Ahmet Uğur (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), 272-275; Berdzenişvili - Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 226.

³⁹ Kırcıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 119; İ.Hakkı Uzuncarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006), III/271-274; Aydın Dünder, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998), 40.

⁴⁰ Ünsal, *Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*, 45.

ise bu antlaşmayla Osmanlı Devleti'ne tabi olmaya devam etti.⁴¹ Osmanlı Devleti, Safevîlerle yapılan Amasya Antlaşmasına III. Murad dönemine kadar sadık kaldı.⁴²

Osmanlı Devleti 1578 yılında yeniden başlayan Osmanlı-İran savaşları öncesinde, egemenliğini tanımış Megrel, Güril ve Açıkbaşkrallarına kendi üzerlerine düşen vazifeleri yapmaları hususunda uyarılarda bulundu.⁴³ Bu uyarı üzerine sefer için yola çıkan Osmanlı Ordusu'nun konakladığı Erzurum'a elçilerini gönderen üç Gürcü Kralı Osmanlı Devleti'ne hizmete hazır olduklarını bildirdi.⁴⁴ Osmanlı Devleti bu dönemde, Rusların Karadeniz'e olan ilgisinin farkında olduğundan, Açıkbaş gibi Batı Gürcistan'daki prenslikler eliyle tabiri caizse bir ön savunma hattı kurarak Rusların Karadeniz'e çıkmalarını engellemeye çalıştığı ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra hem Gürcü prenslerin gönüllerini hoş tutmak için politikalar ürettiği hem de 1579 yılında kurulan Çıldır Eyaleti eliyle de Rusya'ya meyletme ihtimalini göz önünde bulundurarak söz konu prensleri kontrol etmek istediği belirtilmektedir.⁴⁵ Bu durum bazı dönemler Osmanlı'nın aleyhine olsa da çoğu kez lehine olmak üzere XVII. yüzyıl boyunca sürerek İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atandığı döneme kadar devam etti.⁴⁶

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Avrupa cephesinde yaşadığı sıkıntılar Gürcistan bölgesinde otorite boşluğuna neden oldu. Bu durum hem Batı Gürcistan'da bulunan Osmanlıya tabi Prensliklerin aralarında öteden beri süregelen çatışmaların hem de eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden oldu.⁴⁷

⁴¹ Suraiya Faroqhi, *The Ottoman Empire and the World Around It* (London: I.B. Tauris, 2004), 185; Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas- Elleri'ni Fethi*, 245; Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808* (Cambridge University Press, 1976), 109.

⁴² Tufan Gündüz, "Tahmasb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), XXXIX/414.

⁴³ BOA. A. {DVNS. MHM.d, 32/195 (8 M 986/17 Mart 1578); Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 92.

⁴⁴ Çetin Sungur, *Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş'un "Zafername-i Sultan Murad Han" Adlı Eserinin Transkripsiyonu-Metin Bölümü* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998), 13-14.; Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 92.

⁴⁵ Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, 17; Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, 65; Osmanlı Devleti'nin Gürcü Prenslerin gönüllerini hoş tutmak için ürettiği politikalara örnek olarak Kudüs-i Şerif kadısına ve Kudüs-i Şerif sancak beyine yazılan hükmü zikredilebilir. Bu hükme göre adı geçen idarecilere hitaben "Açıkbaş Melik ile Güril Meliki adam gönderip kadimden beri Kudüs'te ziyaretgâhları olan mahallin Frenk ve Ermeni taifesi tarafından zabt edildiği bildirmekte vilayet ayanından ve ihtiyarlardan adı geçen mahallin kadimden beri Gürcü ziyaretgâhi olup olmadığının araştırılması eğer talep edilen şeyin hakikati var ise başkalarına müdahale ettirilmemesi istenmektedir. Bkz. BOA.Af DVNS.MHM.d, 30/63 (25 M 985/14 Nisan 1577); Rusya'ya meyletme ihtimalinin gereksiz bir endişe olmadığını XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan örnekler desteklemektedir. Şöyle ki; İmereti Kralı III. Giorgi ve Güril Meliki II. Mamia 1621 yılında Moskova'ya giderek Ruslar ile ittifak yolları aramıştır. Aynı durum İran'da bulunduğu sırada şii mezhebini kabul ederek Müslüman olan ve Şah Nazar adını almış bulunan Kartli Kralı V. Vahtang'ın oğlu Arçil'in 1678 yılında İmereti tahtını ele geçirip bunu kabullenmeyen Gürcü beylerinin kendisine itaat etmemesi yüzünden tahtı bırakarak Moskova'ya gittiği dönemde de gerçekleşmişti. Aynı Arçil 1689 yılında bu sefer Gürcü beylerinin talebiyle İmereti Kralı olmuş fakat Osmanlı'nın müdahalesi sonrası tahtı bırakmak zorunda kalmış ve 1692 yılında tahtı yeniden ele geçirebilmek için tekrar Moskova'ya gitmek istemişti bkz.; Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448-449.

⁴⁶ Bu dönemde İmereti toprakları Safevîlerden kaçan Gürcülerin sığınacağı olmaktadır. Örneğin Osmanlı Safevî savaşlarının yeniden başladığı 1615 yılının öncesinde "İran Şah'ı Abbas'ın ordusuyla Gürcü topraklarına girmesi, Kaheti hâkimi Tehmurs Han'ı güvenilir adamları aracılığıyla tâbiyet arz edip af talep etmeye sevk etmiştir. Fakat kararlı bir şekilde ilerleyişine devam eden Şah Abbas karşısında Tehmurs Han, önce Kartli'ye ardından da Osmanlı Devleti'ne bağlı olan İmereti (Baştaçık) Hanı Giorji'ye sığınmıştır." bkz Cihan Aydoğmuşoğlu, "Safevî Kaynaklarında Gürcüler ve Gürcistan", *Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları* (Uluslararası Türk-Gürcü İlişkileri Sempozyumu, Trabzon: KTÜ Matbaası, 2017), 316.; Özer Küpeli, "Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevî Mücadelesi", *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1 (Temmuz 2015), 100-101.; Berdzenişvili - Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 239.; 1624 yılında tekrar başlayan Osmanlı-İran savaşları 1639 yılında yapılan Kasr-ı Şirin antlaşmasıyla son bulmuştu. Bu antlaşmaya göre; Ahıska'nın yanında daha önce de olduğu gibi Batı Gürcistan da bulunan topraklar Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştı. bkz. BOA. İE.HR. 1/18 (14 M 1049/17 Mayıs 1639); Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 123; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 1971, III/383; Özellikle 17.yüzyılın ikinci yarısında İmereti bölgesinde ciddi çatışmalar yaşanmıştır. bkz. Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 448.

⁴⁷ Orhan Kılıç, "Gürcü Prensliklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdari Değişim Süreci", ed. İbrahim Telliöğlü - Roin Kavrelişvili (Orta Çağda Türk-Gürcü İlişkileri Sempozyumu, Gori: Gori Devlet Üniversitesi Basımevi, 2019), 82.; Açıkbaş memleketinin belli başlı söz sahiplerine ve ihtiyarlarına yazılan bir hüküm kaydında: "Eski melik

“1661 yılında Safevî kontrolündeki Kartli bölgesinin kralı V.Vahtang tarafından desteklenen Gürcü beyleri Osmanlı’ya tabi olan İmereti Kralı V.Bagrat’ı tahtan indirerek yerine Gürcü soylusu Vahtang Çaçanaşvil’i atadılar. Osmanlılar Çıldır Beylerbeyi Arslan Paşa’nın oğlu Yusuf Paşa ve Megrel bölgesinin idarecisi ile duruma müdahale etti. Fakat bu sefer de İmeretî tahtına Kartli Kralı V.Vahtang’ın oğlu Arçil çıktı. Hadiseleri Çıldır beylerbeyi aracılığıyla takip eden Osmanlı, Avusturya ile fiili savaşta bulunduğundan dolayı bölgeye direk müdahalede bulunmayarak 1663 yılında Güril Meliki Dimitri’yi İmereti’ye yollayarak İmeretî bölgesini yeniden Osmanlı lehine kontrol altına aldı. Bu müdahalenin ardından Arçil İran’a kaçtı ve Osmanlı’nın isteğiyle V.Bagrat yeniden tahta çıkarıldı. Lakin bu durumu kabul etmeyen Gürcü beylerinin isyan etmesi üzerine 1668 yılında İmereti’ye giren Arslan Paşa’nın oğlu, İshak Paşa’nın babası Yusuf Paşa Vahtang Çaçanaşvili’yi tahta çıkardı. Güril Meliki ise aynı yıl bölgeye girerek Vahtang’ı katledip tahtı tekrar V. Bagrat’a verdi.”⁴⁸

İran’a kaçmış bulunan Kartli Kralı V.Vahtang’ın oğlu Arçil burada Şii mezhebine girerek Müslüman oldu ve adını “Şah Navaz”⁴⁹ veya “Şah Nazar”⁵⁰ olarak değiştirdi. 1678 yılında tekrar İmeretî tahtını ele geçirdi fakat feodal beylerin kendisini kabul etmemesinden dolayı tahtı bırakarak Moskova’ya gitti. On yıl sonra ise bu sefer Gürcü beylerinin talebiyle İmeretî tahtına oturan Arçil Osmanlı tarafından kabul edilmedi. Yerine V.Bagrat’ın oğlu IV. Aleksandr tahta çıkarıldı. Arçil yanlılarını cezalandırmak için Çıldır Beylerbeyi Yusuf Paşa Açıkbaş bölgesine gitti. Arçil yeniden Ruslar’a sığınmak için Kuzey Kafkasya’ya doğru kaçtı fakat burada İran’a tabi Kuzey Kafkasya Hanları’nın saldırısına uğradı. Kısa bir süre esir olduysa da kaçarak Gürcistan’a geri döndü.⁵¹

1695 yılında kardeşi Giorgi ile birlikte Açıkbaş memleketine saldıran Arçil⁵² melik Aleksandr’ı öldürüp yeniden İmereti bölgesinin iktidarını ele geçirdi. Bu durum aynı zamanda Çıldır Eyaletinde de bir iktidar değişimine sebebiyet verdi. Osmanlı Devleti gelişen bu hadiselerden Çıldır Beylerbeyi Salih Paşa’yı sorumlu tutarak onu görevden aldı. Yerine kardeşi Yusuf Paşa’nın oğlu olan Oltu Sancakbeyi İshak Paşa atandı.⁵³

Aleksandr’ın etrafına topladığı eşkıya ile bölgeyi tahrip ettiği haberinin araştırılması için mübaşir gönderildiği ve görevliye yardımcı olunması” istenmektedir. bkz. BOA. A{DVNS.MHM.d., 100/5 (20 Ş 1101/29 Mayıs 1690); Berdzenişvili - Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 259.

⁴⁸ Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 448.

⁴⁹ Berdzenişvili - Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 260.

⁵⁰ Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 448.

⁵¹ Bilge, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya*, 449.

⁵² 20.yüzyılda yazılmış bulunan Gürcü bir kaynağa göre Kartli Kralı Vahtang’ın iki oğlu Arçil ve Giorgi ile yeğenleri Vahtangi 18. Yüzyıl Gürcü halkının yabancı düşmanlara karşı geliştirdiği mücadele stratejisinin başat aktörleriydi bkz.Berdzenişvili - Canaşa, *Gürcüstan Tarihi*, 260.

⁵³ BOA.A{DVNS.MHM.d.,106/1260(10 RA 1107/18 Kasım 1695);BOA.A{DVNS.MHM.d., 106/1261(10 RA 1107/18 Kasım 1695).

3. İshak Paşa ile Açıkbaş Melikleri Arasındaki İlişkiler

Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırında bulunan Çıldır Eyaleti, bulunduğu konum itibariyle Osmanlı'nın Kafkasya bölgesine açılan kapısı mesabesindeydi. Bölgenin Gürcistan coğrafyasına yakın olması, idarecilerinin Osmanlı Devleti'ne tabi olan Gürcü krallıklar, meliklikler gibi idari birimlerle devamlı surette ilişkilerinin bulunmasını zorunlu kılmaktaydı. Bu idari birimlerden birisi ise Gürcistan coğrafyasının batısında bulunan Açıkbaş Melikliğidir.

Karlofça Antlaşmasının devamı niteliğinde yapılan İstanbul Antlaşmasıyla Ruslar Azak Kalesi'ni hâkimiyetleri altına aldı. Bu durum Rusların hem sıcak denizlere ulaşma ideali çerçevesinde harekete geçmesi noktasında motivasyonunu artırdı hem de Osmanlı Devleti'nin Kuzey-Doğu sınırları üzerindeki Rus tehdidinin boyutunun artmasına neden oldu.⁵⁴ Bu durum, Osmanlı'nın XVIII. yüzyılın başından itibaren bölge üzerinde varlığı baskın bir şekilde hissedilen Rusya'ya meyiletme ihtimaline⁵⁵ karşı Gürcü Melikliklerin üzerinde ki kontrol politikasını sıkılaştırılmasına neden oldu.⁵⁶

3.1. İshak Paşa ile Melik V.Giorgi Dönemi Açıkbaş Melikliği ile İlişkiler

İshak Paşa'nın beylerbeyi olmasının ardından 1696 yılında Osmanlı Devleti, Açıkbaş bölgesinde karışıklık çıkaran ve Melik Aleksandr'ı öldüren Arçil ve kardeşi Giorgi'nin⁵⁷ sebep olduğu problemi tamamen ortadan kaldırmak için harekete geçti. Bu amaçla öncelikle başını Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın emri altındaki eyalet askerlerinin çektiği ciddi bir ordu hazırlığı başlamış oldu. Hazırlanan orduya Çıldır, Van, Kars, Erzurum Eyaleti askerlerinin yanı sıra Güril Meliki, Dadyan bölgesinin derebeylerinden Liparityan ve Açıkbaş derebeylerinden Alasta ile Obaşize de emrindeki askerlerle dâhil edildi. Bu hususla ilgili nasıl davranmaları gerektiğine dair hükümler ilgili kişilere gönderildi. Hazırlanan ordunun başına Erzurum valisi Abdülbaki Paşa serdar tayin edildi.⁵⁸ İshak Paşa'nın da içinde bulunduğu Osmanlı ordusu Ahıska

⁵⁴ Seydi Vakkas Toprak, "Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği", *Belleten* 83/296 (01 Nisan 2019), 153.; Seyfeddin Buntürk, *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri* (Ankara: Berikan Yayınları, 2007), 25-27. Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri hakkında genel bilgi için bkz. Uğur Kurtaran, "Karlofça Antlaşması'nda Venedik, Lehistan ve Rusya'ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60 (2016), 97-140.; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917'e Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2020), 275.

⁵⁵ Rusya'nın 18.yüzyıl boyunca bu fikri destekleyecek tarzda yaptığı ataklardan bir örnek için bkz. Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu, "18. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro'nun İran Seferi", *Vakantivis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/ (2017), 117.; Orhan Alizade, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", *Gazi Akademik Bakış* 4/7 (2010), 107-108.

⁵⁶ V.E Şutoy, "Osmanlı Devleti'nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu", çev. Ö.Cenap Eren, *Belleten* LIII/207/208 (1989), 915.; Kucak, *Çıldır Sancağı (1830-1877)*, 17.

⁵⁷ 20.yüzyılda yazılmış bulunan Gürcü bir kaynağa göre Kartli Kralı Vahtang'ın iki oğlu Arçil ve Giorgi ile yeğenleri Vahtangi 18. Yüzyıl Gürcü halkının yabancı düşmanlara karşı geliştirdiği mücadele stratejisinin başat aktörleriydi Berdzenişvili - Canaşia, *Gürcüstan Tarihi*, 260.

⁵⁸ Açıkbaş bölgesi tahtını ele geçiren Arçil ve kardeşi Giorgi'ye karşı yapılacak sefer hazırlıkları hakkında gönderilen hükümlerle ilgili bkz. BOA. A {DVNS.MHM.d, 108/655-670 (10 Ş 1107/15 Mart 1696).

bölgesinden geçerek Açıkbaş topraklarına girerek Arçil'i tahttan indirip önceki müteveffa melik Aleksandr'ın büyük oğlu V.Giorgi'nin Açıkbaş tahtının yeni sahibi olarak atanmasını sağladı.⁵⁹

Arçil'in tahttan indirilmesi sonrası yeni atanan Açıkbaş memleketinin meliki V.Giorgi'nin sorunsuz bir şekilde yönetimi ele alması ve bölgede kaybolan asayişin yeniden sağlanması görevi, bölgeyi iyi tanıyan Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın uhdesine verildi. Ayrıca Osmanlı Devleti Açıkbaş bölgesinde çıkan taht mücadelelerinin kontrolü için İshak Paşa'nın elini güçlendirme maksadıyla stratejiler geliştirmeye çalıştı bu amaçla yeni melikin kardeşinin İshak Paşa'nın yanında rehin kalmasını istedi. Bununla da yetinilmeyerek V.Giorgi'nin rehin olarak tutulan kardeşinin attığı her adımın gözlenmesi de emredildi.⁶⁰ Ayrıca bunlara ek olarak Açıkbaş bölgesini de içine alan Gürcistan'ın feodal yapıların varlığını sürdürdüğü bir coğrafya olduğunun⁶¹farkında olan Osmanlı Devleti bölgede otorite kurabilmenin yolunun feodal yapıların varlığını dikkate almaktan geçtiğini biliyordu. Bu maksatla yeni atanan melikin bölgedeki otoritesini güçlendireceğini düşünen Osmanlı, bölgede bulunan Tavadları ve Aznavurları bilgilendirdi ve yeni Melik V.Giorgi'ye itaat etmelerini istedi.⁶²

Alınan karara göre, kararlaştırılan önlemler yeterli olmayıp yeni melikin suhuletle idareyi eline alması mümkün olmaz ve askerî müdahaleye ihtiyaç olursa sabık Van Valisi Osman Paşa Erzurum da bekleyip İshak Paşa'dan gelen bilgilere göre hareket edecekti.⁶³ Ayrıca Çıldır Eyaleti sınırları içinde bulunan, İmerhev, Acara, Maçahel, Nısf-i Livâne, Pertekrek, Kiskim, Acara-i Ulyâ ve Acara-i Sufla sancaklarının beyleri daha önce Kerç ve Taman kalelerinin muhafazasına görevlendirilmeleri için hükümler gönderilmişti.⁶⁴ Fakat hem Kerç ve Taman kalelerinin uzak mesafede olduğundan hem de Açıkbaş bölgesinde yaşanan olası yeni çatışmalara müdahale edebilmeleri için kendilerine verilen⁶⁵ bu görevden affedildiler. Bunun yerine emrindeki askerlerle Çıldır

⁵⁹ BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1884 (20 ZE 1109/30 Mayıs 1698).

⁶⁰ Çıldır Beylerbeyisi İshak dâme ikbalehuya hüküm ki; Halen Açıkbaş melikliği avatıf-ı aliye-i hüsvanemden sabık Açıkbaş meliki olan Aleksandr'ın büyük oğlu...kişiyeye inayet ve ihsanım olup ve sen ki mir-i miran-ı muma ileyhsin .. kadim üzere karındaşı yanında rehin kalıp ve halen ma'zul olan melik dahi yanına gelmekle üzere melik-i ma'zulun yerine takrir-i ve umurisine nizam ve intizamı ehemmi meham devlet-i aliyyemden olup ve ol tarafların ahvaline senin vukuf ve şuurun olup avn-i hâk ile bu babda sadakat ve istikamet ileküllü hizmetine me'mul-i hümayunum olmağla... bkz.BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1868 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

⁶¹ Cihan Aydoğmuşoğlu, "Şah Tahmasb (1524-1576) Devri Safevî-Gürcü Münâsebetleri", ed. İbrahim Telliöğlü - Roin Kavrelişvili (Yeni ve Yakın Çağda Türk-Gürcü İlişkileri, Trabzon: Serander Yayıncılık, 2020), 408.; 18.yüzyılda Liparitiani, Dadiani, Abaşidze, Gurieli, Çkhetidze, Mikeladze, Tzereteli, Tzulukidze, Çkheidze, Çicavadze gibi feodal sülaleler İmereti bölgesinde varlık göstermekteydi bkz.Fevzi Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları* (İzmir: Duvar Yayınları, 2020), 22.

⁶² BOA. A{DVNS.MHM.d, 110/1879 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

⁶³ BOA. A{DVNS. MHM.d, 110/1868-83 (10 ZE 1109/20 Mayıs 1698).

⁶⁴ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme, haz. Mehmet Topal*, ed. Muzaffer Doğan (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2018), 334.

⁶⁵ XVII. yüzyılın sonunda Karadeniz'in kuzeyinde açıkça beliren Rus tehdidine karşı Osmanlı, batıdan doğu istikametine doğru yer alan kaleleri tahkim ederek savunma hattı oluşturmak istiyordu. Bu amaçla tahkim edilen kalelerin güvenliğine destek mahiyetinde bazı eyaletlerden askerler gönderiliyordu. Bu eyaletlerden biri olan Çıldır Eyaleti askerleri ise bu yıl için vazifeden affolunuyordu. Tahkim edilen kalelerle ilgili bilgi için bkz. Bekir Gökpınar, "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Karşı Karadeniz'de Savunma Hattı Oluşturma Mücadelesi: Açu Kalesi (1696-1711)", *Karadeniz Araştırmaları Merkezi XVII/67* (2020), 608-609.; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 2011, IV/III/177.

eyaletinin güvenliği ve Açıkbaz memleketinin istikrara kavuşturulması hususunda İshak Paşa ile beraber hareket edeceklerdi.⁶⁶

Osmanlı ordusunun Açıkbaz bölgesine girerek tahttan indirdiği Arçil, Gürcistan'ın Kuzeyinde bulunan Osetya bölgesine kaçtı. Rusların Azak Kalesini ele geçirmesinden sonra oğlu Aleksandr'ı Çar I. Petro'nun yanına gönderdi. Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletleri ve Rusya'yla devam eden savaşlarından faydalanıp bir kısım feodal beylerin desteğini de alarak etrafına topladığı askerlerle “Şevval 1109/Nisan 1698” tarihinde Açıkbaz bölgesinin merkezinde bulunan Kutais Kalesi'ni içinde askerler olduğu halde kuşattı.⁶⁷ Açıkbaz bölgesinde yaşanan hadiseleri Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme isimli eserinde detaylı bir şekilde anlatmaktadır.⁶⁸

Kutais Kalesi'nde mahsur kalan askerlerin bir kısmı kuşatmayı yararak Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'ya haber gönderdi. İshak Paşa ise durumun üstesinden sadece kendi askerlerinin gücüyle başa çıkamayacağını farkında olduğundan durumu İstanbul'a bildirdi. Yapılan istişareler neticesinde yeni bir ordunun hazırlanmasına karar verildi. Ordu'nun başına sabık Van Valisi Sirke Osman Paşa serdar tayin edildi. Hazırlanan ordu, Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa,⁶⁹Kars Beylerbeyi Salih Paşa, Erzurum eyaleti askerleri, Ardahan-ı Küçük Sancağı Beyi Ali Paşa, Gönnye Sancağı Beyi Ahmed Paşa ve adı geçen eyaletlerin-sancakların kapı halkları ve askerlerinden oluşmaktaydı. Sirke Osman Paşa komutasındaki ordunun hedefi Kutais kalesini kuşatan Arçil'i ortadan kaldırıp Açıkbaz melikliğine müteveffa melik Aleksandr'ın oğlu Simon'u getirmek ve bölgede bozulan nizamı yeniden tesis etmektir. Ayrıca yeni atanacak melik Simon'un kardeşi de Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın yanında rehin olarak kalacaktı.⁷⁰

Osman Paşa komutasındaki ordu Erzurum'da toplanıp buradan Ahıska'ya, oradan da kuşatma altındaki Kutais Kalesi'ne beş saat mesafede bulunan Gürcüler tarafından Bağdadi Osmanlılar tarafından ise Bağdatçık olarak bilinen mevkiye ulaştı.⁷¹ Ordunun geldiği haberini alan Arçil kuşatmayı kaldırarak askerleriyle birlikte kaçtı ve yedi ay süren kuşatma bu şeklide sonlandırılmış oldu. Osmanlı Ordusu Kutatis Kalesi civarına geldiğinde halk tarafından şenliklerle karşılandı ve halk Osman Paşa'nın yanına gelerek bağlılıklarını bildirdi. Bunun yanı sıra bölge ileri gelenlerinin her biri de mertebelerince taltif edildi. İstişare neticesinde kış aylarının yaklaşmakta olduğu ve bu

⁶⁶ BOA.A{DVNS.MHM.d., 110/1636 (20 L 1109/1 Mayıs 1698).

⁶⁷ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 449.

⁶⁸ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, 481-482.

⁶⁹ Alıntı yaptığımız kaynaktaki İshak Paşa için Ahıska Beylerbeyi nitelemesi yapılmaktadır. bkz. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, 482.

⁷⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, 482.

⁷¹ Sirke Osman Paşa komutasında ki ordunun konakladığı menziller hakkında bilgi için bkz. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, 483.

durumun Osmanlı askerlerine zarar vereceği düşünülerek dağılan asilerin takip edilmemesine karar verildi.⁷²

3.2. İshak Paşa ile Melik Simon Dönemi Açıkbaş Melikliği ile İlişkiler

Kutatis Kalesi'ne yönelik kuşatmanın başarıyla ortadan kaldırılmasının ardından Açıkbaş bölgesinde Arçıl'in çıkardığı tedhiş hareketlerine destek olan Tavadlar, Aznavurlar ve ruhbanlar için af çıkarıldı.⁷³ Genel af çıkarılmasının amacı yaklaşan Rus tehlikesine karşı, her ne kadar fırsat buldukça kargaşa çıkarsalar da bölge gerçeklerini dikkate alarak bu kimselerin karizmatik gücünden faydalanmaya çalışıp devlete olan bağlılıklarını arttırmak veya en azından Rusya'ya meyletmelerini engellemektir. Bu sebeple Gürcü diline vukufiyetine istinaden Karslı Davut Efendi adı geçen kimselerle bağlantı kurmak için görevlendirildi. Davut Efendi her birinden padişahın emirlerine karşı gelmemeleri, Osmanlı topraklarına saldırmamaları, Osmanlı tüccarlarının mallarına zarar vermemeleri, Simon'u melik kabul etmeleri ve evlatlarını rehin vermeleri hususunda yazılı taahhüt aldı. Güril meliki III. Mamia da bu konuda kefil oldu. Açıkbaş melikliğine müteveffa melik Aleksandr'ın oğlu Simon getirildi. Kuşatma sırasında zarar görmüş bulunan Kutatis Kalesi onarılarak mühimmatı tamamlandı ve ordunun serdarı olan Osman Paşa İstanbul'a geri döndü.⁷⁴ Açıkbaş Meliki Simon'un ve yazılı taahhütle itaatleri alınan Açıkbaş Tavadlarının, Aznavurlarının ve ruhbanlarının korunması Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'nın uhdesine verildi. Aynı zamanda, Açıkbaş bölgesindeki idarecilerden, Tavad ve Aznavurlarından toplanacak olan cizye, pişkeş⁷⁵ ve hediyeler her yıl İshak Paşa tarafından toplanarak Hâzine-i Âmire'ye gönderilecekti. Bunlara ek olarak İshak Paşa Gürcistan ve çevresinin ahvaliyle ilgili raporlar hazırlayarak belirli aralıklarla İstanbul'a gönderecekti.⁷⁶

Aradan iki yıl geçmeden Açıkbaş Meliki Simon, yönettiği memleket ahalisiyle ve Gürcü beyleriyle hüsn-i zindegânisi (iyi geçinme) olmadığından görev mahallini terk edip kaçtı. Bu vesileyle yaşanan otorite boşluğu siyasi-sosyal düzenin yeniden bozulmasına ve buna bağlı olarak eşkıyalık faaliyetlerinin artmasına neden oldu. Bu durum 1701 yılının ağustos ayında Açıkbaş vilayetinin tavadları, ruhbanları ve aznavurları tarafından İshak Paşa'ya bildirildi. Bozulan düzenin tesisi için öncelikle

⁷² Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, 484.

⁷³ Bazı durumlarda devlet, asi veya eşkıya liderlerini affederek bunlara çeşitli görevler de verebiliyordu. Geniş bilgi için bkz. Efkan Uzun, "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkıyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme", *Türklük Bilimi Araştırmaları* 25 (2009), 192.

⁷⁴ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme*, haz. Mehmet Topal, 484-485.

⁷⁵ "Pişkeş genel bir terim olarak, küçükten büyüğe verilen hediye anlamına gelir. Bunun yanında teknik bir terim olarak; düzenli vergi ya da haraç, hükümdar tarafından eyalet valileri başta olmak üzere idarecilere yüklenen arazi vergi (valilerin atamalarında pişkeş takdim etmeleri ve daha sonra bunu her yıl Nevruz'da tekrarlamaları gibi) ve valilerin de güçleri nispetinde idaresindeki halktan, zaman zaman topladıkları vergi anlamına gelmektedir." Pişkeş hakkında daha geniş bilgi ve idari sistemdeki yeri için bkz. Ahmet Nezih Turan, "Bir Pişkeş Defteri İçin", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* XIII/13 (2002), 59-74.

⁷⁶ BOA. A {DVNS. MHM.d, 111/1498-1502 (20 CE 1112/2 Kasım 1700).

yeni bir melikin atanması gerekiyordu. İshak Paşa görev mahallini terk eden Simon'un yerine atanacak kişi hakkında bölge halkının her kesimiyle istişare edip görüşlerini aldı. Bu istişareler neticesinde önceki Açıkbaş meliki Giorgi ismi üzerinde mutabık kalındı. İshak Paşa tarafından Giorgi ismi pâyitahta arz edilip onay alınarak yeni melik olarak atandı. Pâyitaht'tan gönderilen hükümlerde İshak Paşa'dan Açıkbaş bölgesinin yeni meliki Giorgi'nin bir an önce görev yerine gitmesine ve bölgede bozulan düzenin yeniden tesis edilmesi hususunda yapacağı faaliyetlerde kendisine yardımcı olunması emrediliyordu. Eğer adı geçen yeni melikin görev yerine gitmesine zorluk çıkaran olursa Erzurum valisi Numan Paşa ve Kars Valisi Salih Paşa kapı halklarıyla ve eyalet askerleriyle İshak Paşa'nın yardımına gideceklerdi.⁷⁷

3.3. İshak Paşa ile Melik V.Giorgi (ikinci defa) Dönemi Açıkbaş Melikliği ile İlişkiler

1702 yılının Nisan ayında Açıkbaş bölgesinde yaşanan çatışmalar yeni bir boyuta ulaştı. Yeni atanan Melik Giorgi'nin, atanmasının ardından iktidarı ele almak için görev mahalline giderken kaçırıldığı ve bölgede yaşanan otorite boşluğundan yararlanan Güril ve Dadyan Meliki Mamy'a'nın bazı derebeylerinin de desteğini alarak Açıkbaş topraklarını koruma maksadıyla bölgeye girdiği haberi İshak Paşa tarafından Pâyitaht'a ulaştırıldı. Pâyitaht tarafından görevlendirilen İshak Paşa'dan Giorgi'nin kaçırılması hadisesinin araştırılması ve Giorgi'nin yokluğunda muhafaza için geldiği Açıkbaş toprağında bulunmasına gerek kalmadığından Mamy'a'nın kendi topraklarına gönderilmesi istendi.⁷⁸ Ayrıca önceki melik Simon hakkında yapılan tahkikat neticesinde onun Dadyan Meliki Mamy'a'nın yanında olduğu tespit edilmiş olup, yakalanarak Ahıska kalesinde hapsedilmesi de İshak Paşa'dan istenenler arasındaydı.⁷⁹

Bu hadiseler yaşanırken yaşanan taht mücadelelerinden faydalanıp yeniden iktidarı ele almak isteyen Simon'un, bulunduğu yerden Açıkbaş memleketine dönerken Açıkbaş ile Güril vilayetleri arasında bir yerde katledildiği haber alındı.⁸⁰ İshak Paşa tarafından yapılan tahkikatta Simon'un Mamy'a tarafından katledildiği⁸¹ ayrıca İshak Paşa ile Bağdatçık bölgesinde buluşup Giorgi'nin Açıkbaş iktidarını ele almasına yardımcı olacağı hususunda ki taahhüdüne rağmen Giorgi'nin de onun tarafından kaçırılıp öldürüldüğü bilgisine ulaşıldı.⁸² Bununla da yetinmeyen Mamy'a etrafına topladığı kişilerle Açıkbaş bölgesinin merkezi Kutatis'te bulunan kaleye de saldırmıştı.

⁷⁷ BOA. A{DVNS.MHM.d, 111/2275 (10 RE 1113/15 Ağustos 1701).

⁷⁸ BOA. A{DVNS.MHM.d, 112/1022-1024 (20 S 1114/16 Temmuz 1702).

⁷⁹ BOA. A{DVNS.MHM.d, 112/1018-1020 (20 ZE 1113/18 Nisan 1702).

⁸⁰ BOA. A{ DVNS.MHM.d, 112/1113-1115 (10 RE 1114/4 Ağustos 1702)..

⁸¹ Çelebi, 18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi, 22.

⁸² BOA.A{DVNS.MHM.d., 114/237 (29 L 1114/18 Mart 1703).

Bunlara ek olarak birkaç yıldan beri vermesi gereken cizye vergisini de ödememişti.⁸³ Gürcistan sınırında yaşanan bu hadiseler üzerine yeni bir Gürcistan Seferine karar verildi. Lakin kış aylarında olduğundan baharın beklenmesi ve bahar geldiğinde karadan ve denizden yapılacak harekât için gerekli planların yapılması kararlaştırıldı.⁸⁴

Osmanlı Devleti karar verdiği askerî faaliyetlerini başarılı bir şekilde yürütebilmek amacıyla bugünkü anlamda lojistik diyebileceğimiz, silah, cephane, erzak, yem ve malî kaynakların temin edilmesi ve bunların ihtiyaç duyulan bölgelere aksaklık yaşanmadan hızlı bir şekilde ulaştırılması konusuna son derece önem vermiştir.⁸⁵ Bu durumu dikkate alarak yapılan sefer hazırlıkları lojistik açıdan önem sırasına göre birkaç aşamadan oluşmaktaydı. Öncelik sırasına göre bu aşamalar ilk olarak asker, mühimmat ve erzak temini; ikinci olarak ise sevkiyat yapılacak yolların güvenilir ve nakil araçlarının rahat bir şekilde hareketine olanak sağlayacak şekilde temiz olmasıydı.⁸⁶ Bütün bunlara ek olarak bölgeyi bilen kişiler orduya kılavuzluk yapmakla görevlendirilmekteydi. Örneğin Gürcistan Seferi'nin planlanması aşamasında yazılan bir mühimme kaydında İshak Paşa'dan Gürcistan diyarının yollarına vukufiyeti olan Acara-i Ulyâ Sancakbeyi Mustafa ile Acara-i Süflâ Sancakbeyi Yusuf ve zeamet sahibi Mehmed'in Batum, Çıldır ve Gönve tarafından sefere gidecek askere rehberlik ve kılavuzluk etmeleri istendiğini görmekteyiz.⁸⁷

Ayrıca yapılacak seferlerin hedefi olan coğrafyanın konumuna göre karadan ve denizden lojistik destek sağlanmaktaydı. Gürcistan Seferi'nin yapılacağı bölgeye asker, mühimmat, erzak temini limanlar üzerinden yapılacaktı. Lojistik merkezi olarak Gönve-Batum Limanları ile Trabzon Limanı ön plana çıkmaktaydı. Ahıska bölgesinde toplanıp buradan gidecek askerin ihtiyacı olan mühimmat ve erzak Trabzon Limanı üzerinden bölgeye sevk edilecekti. “Trabzon'dan hareket eden nakil vasıtaları Trabzon'dan, Altındere'ye, buradan Bayburt'a, oradan İspir, Tortum ve Temre kazalarına, Temre'den Göle'ye, Göle'den Ardahan'a ve oradan da Ahıska'ya ulaşacaktı.”⁸⁸ Gürcistan kıyılarının güvenliğini sağlamak amacıyla da Rize, Gönve, Azak, Taman ve Kerç tersanelerinde ikişer firkate inşa edilecekti.⁸⁹

Kış aylarında lojistik planlaması yapılan ordunun başına serdar olarak daha önce Bosna taraflarında vali olan fakat Gürcistan Seferini yönetmek üzere Erzurum Valisi

⁸³ Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, çev. Abdülkadir Özcan vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 634.; Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi*, 22.; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978), IV/1/21.

⁸⁴ BOA. A/ DVNS.MHM.d., 112/1638 (29 Ş 1114/18 Ocak 1703).

⁸⁵ Uğur Kurtaran, “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”, *Turkish Studies* 7/4/ (Fall 2012), 2270-2271.

⁸⁶ Temel Öztürk, “Gürcistan Seferi'nin (1702-1703) Trabzon'daki Hazırlıkları”, *Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Çalışmaları Komitesi* (17.Ciepo Sempozyumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Enstitüsü Yayınları, 2006), 558.

⁸⁷ BOA.A/DVNS.MHM.d., 114/285 (10 ZE 1114/28 Mart 1703)

⁸⁸ Gürcistan Seferinin lojistik merkezlerinden olan biri olan Trabzon Limanı ayağıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Öztürk, “Gürcistan Seferi'nin (1702-1703) Trabzon'daki Hazırlıkları”, 560.

⁸⁹ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 126.

olarak atanan Köseç Vezir Halil Paşa atandı.⁹⁰ Sefere Gönve-Batum ve Ahıska üzerinden iki koldan katılacak askerlerin koordinasyonunu sağlamak üzere Dergâh-ı Mualla kapıcı başlarından Istrancalı Mustafa mübaşir olarak atandı. Mübaşir olarak atanan Mustafa, öncelikle Gürcistan civarı ile ilgili ilk malumatı seferi komuta etmek üzere Erzurum valisi olarak atanan Halil Paşa'ya İstanbul'da verecekti. Daha sonra ise Ahışha'ya giderek Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'dan sefer hazırlıklarıyla ilgili bilgiler alacak ve bu arada İstanbul'dan hareket ederek Gönve'ye gelecek olan Halil Paşa ile buluşup yeni bilgileri iletenecekti.⁹¹

Askerî seferlerin lojistik açıdan en önemli aşamalarından birisinin asker temini olduğunu daha önce belirtmiştik. Gürcistan Seferi'ne gidecek ordunun asker kaynağının hangi eyalet ve sancaklardan oluştuğuyla ilgili Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*⁹² isimli eserinde detaylı bilgiler vermektedir.⁹³ Bu bilgilerden hareketle seferin yapılacağı Batı Gürcistan bölgesine Çıldır ve çevresindeki eyaletlerden birçok asker sevk edildiğini öğrenmekteyiz. Ayrıca bu askerlere takviye olarak İstanbul'dan yeniçeriler, cebeciler⁹⁴ ve topçulardan oluşan bir grup askerın gemilerle bölgeye gönderilmesi kararlaştırıldı.⁹⁵ İstanbul'dan Gürcistan Seferi için gönderilecek askeri birlik içerisinde bulunan cebeciler, birikmiş olan maaşlarını almadan sefere gitmeyiz diyerek “Edirne Vakası”⁹⁶ diye bilinen hadisenin fitilini ateşlemiş oldular. Bu durum Gürcistan Seferinin biraz gecikmesine neden oldu.⁹⁷ 18 Ağustos 1703 tarihinde Erzurum Valisi Köseç Halil Paşa idaresindeki Osmanlı Ordusu hem denizden hem karadan olmak üzere iki koldan Gürcistan topraklarına girdi. Halil Paşa'nın yanında yeni Açıkbaş Meliki maktul Simon'un kardeşi VI. Giorgi⁹⁸ bulunuyordu. Halil Paşa ile eş zamanlı olarak Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa da Ahıska üzerinden Açıkbaş topraklarına girdi.

⁹⁰ Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 634.; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahsil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan) (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 673. Daha önce Bosna Paşası olarak görev yapan “(Köseç Vezir) Halil Paşa, göreve geldiği ilk günden görevden ayrıldığı 1703 yılının başına kadar Bosna eyaletinde Karlofça Antlaşması sonrası Osmanlı Devleti'nin durumunu hem askeri hem de siyasi olarak geliştirmeyi amaçlayan önemli bir şahsiyettir”. bkz. Güner Doğan, “Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırının Teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa'nın Mektupları (1699-1701)”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 324.; Halil Paşa'ya yazılan hükümde sefer hazırlıkları öncesinde yapması gerekenler şu şekilde bildirilmiştir: Bu sene yapılacak Gürcistan Seferine Trabzon, Gönve, Çıldır, Kars ve Erzurum tarafından gidecek asker üzerine serdar tayin olunduğu, önce Gönve'ye gidip oradan “çekdiri ve firkateler” ile Batum limanına geçip Batum kalesinin tamirinden sonra Gürcistan'da yapılacak icraat hakkında yazılmıştır. Bunun yanında Faş ve Ruh iskelesinin ele geçirilmesi ve Gönve tarafında bulunan Müslümanlara eziyet eden Abaza eşkiyasının ortadan kaldırılması eğer firar ederlerse kalelerinin yıkılması istenmektedir.bkz. BOA.A/DVNS.MHM.d., 114/228-281 (29 L 1114/18 Mart 1703).

⁹¹ BOA.A/DVNS.MHM.d., 114/282,291 (10 ZE 1114/28 Mart 1703).

⁹² Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın 1656-1704 yılları arasında meydana gelen olayları anlattığı eseri ve şahsı hakkında geniş bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994), IX/98.

⁹³ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahsil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), 769.; Ayrıca bkz. Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 634-635.; BOA.A/DVNS.MHM.d., 114/237-256 (29 L 1114/18 Mart 1703).

⁹⁴ Yeniçeri Ocağı askerlerinin silâh ve savaş malzemesi temini, bunların yapımı, tamiri ve korunması ile ilgili ocağı ifade eden “cebeci” kavramı hakkında geniş bilgi için bkz. Yasemin Kılıçarslan, “Cebeci”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993).

⁹⁵ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 126.

⁹⁶ Osmanlı tahtında değişikliğe neden olan Edirne vakasıyla (17 Temmuz 1703) ilgili geniş bilgi için bkz. Tahir Sevinç, *1703 Edirne Vakası* (Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019).

⁹⁷ Hrand Andreasyon, “Balatlı Georg'a Göre Edirne Vakası”, *Tarih Dergisi* XI/15 (1960), 49-50; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 1978, IV/II/22-24.

⁹⁸ Burçuladze vd., *Tao-Klarceti: Tarih Ve Kültür Araştırmaları*, 189; BOA. İE.TCT. 12/1414 (7 Ş 1114/27 Aralık 1702).

Osmanlı Ordusunun hedefinde sadece Açıkbaz bölgesi değil bunun yanında Güril, Dadyan ve Abhazya bölgeleri de vardı.⁹⁹

Osmanlı Ordusu'nun iki koldan girdiği Batı Gürcistan'da karışıklıklar çıkararak siyasî-sosyal düzenin bozulmasına neden olan derebeyleri cezalandırıldı. Bölgenin güvenliğini sağlamayı hedefleyen kaleler zinciri tesis etmek düşüncesiyle¹⁰⁰ Güril bölgesinde daha önceden var olan Batum ve Anakara kaleleri tamir edildi. Açıkbaz topraklarında Bağdatçık Kalesi yeniden imar edilecek,¹⁰¹ Dadyan topraklarında ise Ruh ve Hıtâ kaleleri inşa edilecekti. Abaza bölgesinde karışıklık çıkaranları etkisiz hale getirmek, Güril topraklarına nizam vermek, Ruh ve Hıtâ kalelerini inşa etme taahhüdü veren Trabzon Valisi Salih Paşa Batum Kalesi'nin muhafazasına görevlendirildi. Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa ise yeniden yapılacak olan Bağdatçık Kalesi'nin muhafazasına görevlendirildi. Gürcistan Seferinin karar veriliş, icra ve sonuç alınma süreci iki yıla yakın bir zaman sürmüştür.¹⁰²

SONUÇ

Çıldır Eyaleti'nde beylerbeyi olarak görev yapmış olanlar arasında ön plana çıkan yöneticilerden biri -elli yılı aşkın bir dönem (1695-1748) iktidarı bulunan- İshak Paşa'dır. İshak Paşa'nın amcası Salih Paşa'nın yerine beylerbeyi olarak atanmasına neden olan olayların başlangıcı, coğrafi ilişkilerin bir neticesi olarak, Açıkbaz bölgesinde yaşanan bir olay doğrultusunda gerçekleşmiştir. Salih Paşa'nın beylerbeyi olarak vazifeleri arasında bulunan Açıkbaz bölgesindeki çatışmaları önlemeyerek karışıklığa sebebiyet vermesi, beylerbeylik görevinden azledilmesine neden oldu. Akabinde yurtluk-ocaklık sisteminin bir gereği olarak yerine ailesinden biri olan kardeşinin oğlu İshak Paşa atandı. İshak Paşa'nın beylerbeyi olarak atanmasıyla ilgili farklı tarihler zikredilse de yaptığımız arşiv taramasında 6 Rebûlevvel 1107 /15 Ekim 1695'i göreve başladığı zaman dilimi olarak kabul edebiliriz. Çıldır Eyaleti'ne beylerbeyi olarak atanmadan önce Oltu Sancak beyi olarak görev yapan ve idari tecrübeleri de bulunan İshak Paşa, görev yaptığı süre boyunca Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesine yönelik politikalarının yürütücü aktörlerinden birisi olmuştur.

Gürcistan, feodal yapıların hâkim olduğu bir coğrafyadır. Dolayısıyla bölgedeki feodal

⁹⁹ Çelebi, *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihi*, 22.

¹⁰⁰ Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya*, 126.

¹⁰¹ Gürcistan Seferi'nin hazırlık döneminde Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa'ya yazılan bir hükümde: Açıkbaz memleketi içinde farklı nahiye ve karyelerde mülkleri bulunan rahibin eşkiyalık edip firar etmesinden sonra bu mülkleri tasarruf eden Ömer nam kimsede kendi rızasıyla bu mülklerden sarf-ı nazar ettiği bildirilerek, bahsi geçen arazinin gelirlerinin Bağdatçıkta yeniden inşa edilmesi düşünülen kalenin inşası için kullanılması ve durumun Gürcistan seferine başbuğ olan Halil Paşa'ya bildirilmesi istenmekteydi. bkz. *BOA.A/DVNS.MHM.d., 114/295 (10 ZE 1114/28 Mart 1703)*.

¹⁰² Kalaylı Ahmed Paşa'nın sadrazam olduğu dönemde hem Trabzon Valisi Sâlih Paşa hem Çıldır Beylerbeyi İshak Paşa, bu vazifelerden azlolunmuştur. bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan), 770.

yapıların izlerini çalışmamıza konu olan XVIII. yüzyılın ilk yıllarında da görmek mümkündür. Osmanlı Devleti Açıkbaz bölgesindeki feodal yapıların varlığını dikkate alarak bölge de otoritesini sürdürebilmeyi amaçlamış, bu amaca uygun olarak feodal beyler hem güçlerinden faydalanmak hem de kargaşaya neden olmalarını engellemek maksadıyla İshak Paşa tarafından devamlı surette kontrol altında tutulmuştur. İshak Paşa bölgedeki meliklere ve feodal beylere karşı Osmanlı Devleti'nin gayr-i Müslim tebaaya karşı uyguladığı genel politikalarına uygun olarak istimalet politikası yürütmüştür. Fakat atanan meliklerin görev yapmasına imkân verilmediğinde veya bölgenin istikrarını bozacak hadiselere sebebiyet verildiğinde İshak Paşa'nın bizzat askerî müdahalede bulunarak bölgeye nizam verdiğini ve sert tutumlar takındığını da görmekteyiz. O ayrıca, yapacağı askeri müdahaleler için Çıldır Eyaletine yakın Kars, Erzurum, Bayezid bölgelerinin askeri gücünden de yararlanmaktaydı. Şayet yaşanan kargaşa bölgesel güçlerle bastırılmayacak kadar büyük ise, daha güçlü bir askeri organizasyonla bölgeye gidilerek karışıklık giderilmekteydi.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (DVNS. MHM.d), 5, 29, 30, 32, 46, 67, 68, 73, 91, 106, 108, 110, 111, 112, 114.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Zeyli Defteri {DVNS. MHM. ZYL.d), 4.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Ali Emirî İkinci Mustafa (AE. SMST.II), 2.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İbnülemin Hariciye (İE.HR), 1; İbnülemin Tevcihat (İE.TCT), 12.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.d), 18551.

Acun, Fatma. “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”. *Türkler Ansiklopedisi*. ed. Hasan Celal Güzel vd. IX/899-908. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*, (haz. Mehmet İpşirli). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.

Akdağ, Mustafa. “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 13/1-2 (1955), 27-51.

Alizade, Orhan. “18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya’nın Kafkasya’da İşgalcilik Politikası”. *Gazi Akademik Bakış* 4/7 (2010), 105-114.

Andreasyon, Hrand. “Balatlı Georg’a Göre Edirne Vakası”. *Tarih Dergisi* XI/15 (1960), 47-64.

Aşıkpaşazâde. *Tevârih-i Âl-i Osman (Aşıkpaşazade Tarihi)*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

Aydoğmuşoğlu, Cihan. “Safevî Kaynaklarında Gürcüler ve Gürcistan”. *Türk-Gürcü İlişkilerinin Kaynakları*. 308-326. Trabzon: KTÜ Matbaası, 2017.

Aydoğmuşoğlu, Cihan. “Şah Tahmasb (1524-1576) Devri Safevî-Gürcü Münâsebetleri”. ed. İbrahim Tellioğlu - Roin Kavrelişvili. 406-421. Trabzon: Serander Yayıncılık, 2020.

Bala, Mirza. “Gürcistan”. *İslam Ansiklopedisi*. IV/837-845. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1994.

Berdzenişvili, Niko - Canaşia, Simon. *Gürcüstan Tarihi*. çev. Hayri Hayrioğlu. İstanbul: Sorun Yayınları, 1997.

Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2012.

Bostan, Mehmet Hanefi. “Yavuz Sultan Selim’in Şehzâdelik Dönemi (1487-1512)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 40 (Bahar 2019), 1-86.

Boztepe, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nin Taşra Yönetimini Şekillendiren ‘Merkeziyetçilik’ Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 36 (01 Haziran 2013).

Buntürk, Seyfeddin. *Rus-Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*. Ankara: Berikan Yayınları,

2007.

Burçuladze, Nana vd. *Tao-Klarceti: Tarih Ve Kültür Araştırmaları*. Tiflis: Gürcistan El Yazmaları Milli Merkezi, 2018.

Çaycıoğlu, Serdar Oğuzhan. “18. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Kafkasya Siyaseti: I. Petro’nun İran Seferi”. *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 2/ (2017), 115-132.

Çelebi, Fevzi. *18.Yüzyıldan Günümüze Gürcü Tarihinin Ana Hatları*. İzmir: Duvar Yayınları, 2020.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

Danişmend, İsmail Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

Dedeoğlu, Azad. “1003/1595 Tarihli Tahrir Defterine Göre Ahıska Bölgesinde Türk Nüfusu Üzerine Bir Mülâhaza”. ed. Rüstem Mürseloğlu v.d. 7-28. İstanbul: İstanbul Medeniyet Üniversitesi, 2019.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, (Haz. Abdülkadir Özcan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.

Değirmenci, Salih. *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı Öncesi Çıldır Eyaleti’nin İdari, Siyasi, Askeri, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (1 Numaralı Ahıska Şer’iyye Siciline Göre: 1233-1241)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Entitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Doğan, Güner. “Karlofça Antlaşması Sonrası Osmanlı-Venedik Sınırının Teşekkülü ve Kapıcıbaşı Osman Ağa’nın Mektupları (1699-1701)”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 35 (2021), 319-348.

Doğantekin, Ersin. *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Beylerbeyliği*. Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

Dündar, Aydın. *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.

Emecen, Feridun. “Çıldır Eyaleti”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. VIII/300-301. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Evliya Çelebi, Mehmed Zillî bin Derviş. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. I-X Cilt. Dersaadet: Nşr. Ahmed Cevdet, 1314.

Faroqhi, Suraiya. *The Ottoman Empire and the World Around It*. London: I.B. Tauris, 2004.

Gökpınar, Bekir. “Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Karşı Karadeniz’de Savunma Hattı Oluşturma Mücadelesi: Açu Kalesi (1696-1711)”. *Karadeniz Araştırmaları Merkezi* XVII/67 (2020), 605-629.

Göyünç, Nejat. “Ocaklık Deyimi Hakkında”. III/873-877. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.

Gümüş, Nebi. “Tiflis’te İkinci Osmanlı Hâkimiyeti ve 18. Yüzyıl Osmanlı-Gürcü İlişkileri”. *Osmanlı Tarihi*. IV-II.Kısım/915-943. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2010.

Gümüş, Nebi. *XVI. Asır Osmanlı - Gürcistan İlişkileri*. İstanbul : Marmara Üniversitesi, 2000.

Gündüz, Tufan. "Tahmasb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXIX/413-415. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

İbn Kemal. *Tevârih-i 'Al-i Osman VII. Defter*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1991.

İbn Kemal. *Tevârih-i 'Âl-i Osman VIII. Defter*. ed. Ahmet Uğur. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

İnbaşı, Mehmet. "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Çıldır Eyâleti ve İdarecileri". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (18 Şubat 2010), 77-94.

Karamanlı, Hüseyin M. "Gürcistan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. XIV/311-313. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1996.

Kayabalı, İsmail - Arslanoğlu, Cemender. "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi". *Türk Kültürü Dergisi* XI/126 (1973), 324-534.

Kılıç, Bahattin. *19. yüzyılda Çıldır Sancağı'nın idari yapısı*. Sosyal Bilimler Enstitüsü: Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2011.

Kılıç, Orhan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*. Elazığ: Ceren Matbaacılık, 1997.

Kılıç, Orhan. "Gürcü Prenslüklerden Gürcü Melikliklere: Batı Kafkasya'nın Osmanlı Hâkimiyeti Öncesi ve Sonrasındaki İdarî Değişim Süreci". ed. İbrahim Tellioglu - Roin Kavrelişvili. 66-113. Gori: Gori Devlet Üniversitesi Basımevi, 2019.

Kılıç, Orhan. "Ocaklık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. XXXIII/317-318. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Kılıç, Orhan. "Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar Üzerine Bazı Tespitler". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 10/10 (01 Şubat 1999), 119-137.

Kılıçarslan, Yasemin. "Cebeci". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. VII/182-183. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1993.

Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, 1998.

Köse, Ensar. "Osmanlı Devleti ve Solomon I: İmeret'te Hâkimiyet Mücadelesi (1752-1768)". *Tarih Dergisi* 60 (2014), 43-96.

Kucak, Ömer. *Çıldır Sancağı (1830-1877), (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2018.

Kumî, Kadı Ahmed. *Hülasatü't-Tevârih, (haz. İhsan İşrakî)*. İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1383.

Kunt, İ. Metin. *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1978.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi-Başlangıçtan 1917'e Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Basım, 2020.

Kurtaran, Uğur. “Karlofça Antlaşması’nda Venedik, Lehistan ve Rusya’ya Verilen Ahidnamelerin Genel Özellikleri ve Diplomatik Açından Değerlendirilmesi”. *Tarih Araştırmaları Dergisi* 35/60 (2016), 97-140.

Kurtaran, Uğur. “Osmanlı Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik”. *Turkish Studies* 7/4/ (Fall 2012), 2269-2286.

Kuru, Levent. “İran’da Osmanlı Kaza İdaresinin Kurulması ve Kadı Tevcihâtı (1723-1735)”. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 16 (2020), 133-171.

Küpeli, Özer. “Transkafkasya’da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya’da Osmanlı-Safevi Mücadelesi”. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 1 (Temmuz 2015), 95-113.

Lang, David Marshall. “Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant (1314-1346)”. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London* 17/1 (1955), 74-91.

Mehmed Süreyya. *Sicilli Osmanî, (Haz. Nuri Akbayan, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman)*. VI Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Menges, Karl Heinrich. “Artibus Asiae”. *Artibus Asiae Publishers* 15/4 (1952), 369-374.

Özcan, Abdülkadir. “Defterdar Sarı Mehmed Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. IX/98-100. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1994.

Özder, Mustafa Adil. *Tarihte Çıldır Atabeğleri Ve Torunları*. Erzurum, 1971.

Öztürk, Temel. “Gürcistan Seferi’nin (1702-1703) Trabzon’daki Hazırlıkları”. *Uluslararası Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Çalışmaları Komitesi*. 557-565. Karadeniz Teknik Üniversitesi Karadeniz Enstitüsü Yayınları, 2006.

Râşid Mehmed Efendi - Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli*. çev. Abdülkadir Özcan vd. I-III Cilt. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.

Saray, Mehmet. *Türk-İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırmaları Merkezi, 2006.

Selânikî Mustafa Efendi. *Târîh-i Selânikî*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.

Sevinç, Tahir. *1703 Edirne Vakası*. Ankara: Gece Akademi Yayınları, 2019.

Shaw, Stanford. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Volume I: Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*. Cambridge University Press, 1976.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa. *Nusretnâme, haz. Mehmet Topal*. ed. Muzaffer Doğan. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2018.

Sungur, Çetin. *Rahimizade İbrahim Harimi Çavuş’un “Zafername-i Sultan Murad Han” Adlı Eserinin Transkripsiyonu-Metin Bölümü*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998.

Şengelia, Nodar. “16.Yüzyılda Samtshe (Metshi’lerin Yurdu) Atabeyliği”. çev. Hacer (İremadze) Özkan. *Çveneburi* 32 (Haziran 1999), 11-14.

Şutoy, V.E. “Osmanlı Devleti’nin 1700-1709 Kuzey Savaşı Yıllarındaki Tutumu”. çev. Ö.Cenap Eren. *Bellekten* LIII/207/208 (1989), 903-966.

Târih-i Osman Paşa-Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Kafkasya Fetihleri (h. 986-988/M. 1578-1580) ve Tebriz'in Fethi (h.993/M. 1585) (haz. Yunus Zeyrek). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Tielidze, Levan (ed.). *Geomorphology of Georgia (Geography of the Physical Environment)*. Switzerland: Springer, 1. Basım, 2019.

Toprak, Seydi Vakkas. "Mehmed Şerif Paşa'nın Çıldır Valiliği". *BELLETEMEN* 83/296 (01 Nisan 2019), 153-172.

Turan, Ahmet Nezihi. "Bir Pişkeş Defteri İçin". *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* XIII/13 (2002), 59-74.

Uzun, Efkan. "Osmanlı Ülkesinde Görülen İsyân ve Eşkîyalık Olayları Karşısında Alınan Bazı Tedbirler Hakkında Bir Değerlendirme". *Türklük Bilimi Araştırmaları* 25 (2009), 185-214.

Uzun, Efkan. *XVII. Yüzyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal ve Ekonomik Hayata Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2008.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1978.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. Basım, 2006.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2011.

Ünal, Mehmet Ali. *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. Isparta: Kitabevi Yayınları, 7. Basım, 2007.

Ünsal, Emin. *Osmanlı Devleti'nin Kafkas Politikaları ve Çıldır Beylerbeyi Süleyman Paşa'nın Faaliyetleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.

Vahuşti, Batonişvili. *Ağtzerâ Sameposa Sakartvelosa (nşr. S. Kauhçişvili)*. Tbilisi, 1973.

Yılmaz, Fehmi. *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2010.